

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Θέματα Ὁρθόδοξης Πνευματικότητας

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ*

Δεινὸν Ἰουλιανοῖο κράτος,
Ψυχῶν ὀλετήρως,
Οὗ Θεόθεν πληγέντος,
Ἐπεὶ μόθον ἤρατο Χριστῷ,
Θεσμὸν ἔτι ζείουσα κόνις,
Μέγα τάρβος ἀλιτροῖς.

(Γρηγορίου Θεολόγου, *Παρθενίνης ἔπαινος*, PG 37, 52)

Μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀκόμη καὶ ἐπιθετικὴ ἡ παρατεθεῖσα στροφὴ ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «*Παρθενίνης ἔπαινος*», στὴν πραγματικότητα ὅμως ἐκφράζει ὄχι ἐχθροπάθεια ἢ χαιρεκακία, ἀλλὰ ἀνακούφιση γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐξέλιπε πλέον ἓνα καθεστῶς ἐχθρικό γιὰ τὴν Ἐκκλησίαι καὶ ὀπισθοδρομικό γιὰ τὴν Αὐτοκρατορία. Το γεγονός αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα, ἀπὸ τὸν Δ΄ Λόγο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὅπου ἀναγνωρίζοντας τὴ συνετὴ διοίκηση τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ Ἅγιος παραδέχεται πῶς «ἡ δρόμος μὲν ἀνεκτῶς διοικούμενος καὶ φόρων ἄνεσις καὶ ἀρχόντων ἐκλογὴ καὶ κλοπῶν ἐπιτίμῃσις καὶ τᾶλλα ὅσα τῆς προσ-

* Εἰσίγησις στὴν ΛΕ΄ Πανορθόδοξη Συνδιάσκεψη γιὰ θέματα Αἱρέσεων καὶ Παραθρησκειῶν, 5 Νοεμβρίου 2025, Κατερίνη.

καίρου καὶ ἀκαριαίας μακαριότητος καὶ φαντασίας, μεγάλην ἔμελλε τῷ κοινῷ παρέξειν τὴν ὠφέλειαν καὶ περιθρυλλεῖσθαι ὑμῶν ἔδει τὰ ὧτα τούτων ἐπαινουμένων». Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἀκριβοδίκατος ὢν, μπορεῖ καὶ ἐπαινεῖ τὴν προσφορά, τὴν ἴδια στιγμή πού ψέγει καὶ καυτηριάζει τὸ ἄηθες ἥθος, τὴν προβληματική νοοτροπία καὶ τὴν ἀδιανόητη κατίσχυση τοῦ ψεύδους, ἔστω καὶ προσωρινά, ἔναντι τῆς ἀληθείας. Γι' αὐτό καὶ οἱ δύο Σηπλιτευτικοὶ τοῦ Λόγοι κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ, δέν ἀποπνέουν, θά μπορούσαμε νά ποῦμε μέ σημερινή ὁρολογία, ρατσισμό ἢ τοξικότητα. Μεταφέρουν περισσότερο τὴν ἀπογοήτευσί του γιὰ ἓναν παλιό συμφοιτητή, μέ τὸν ὁποῖον ἔζησαν πολλά κοινά, βρέθηκαν σέ ἀντίπαλα στρατόπεδα, ὁ Γρηγόριος ὁμως, δέν τὸν μίσησε ποτέ, ἀπλῶς διαπιστώνει τὸ πόσο χαράμισε τίς ἱκανότητές του καὶ διέψευσε προσδοκίες ὁ Ἰουλιανός μέ τὸ νά μένει ἐγκλωβισμένος στὴν ἀπὸ πολλοῦ νεκρή ἰδέα τῆς «ἐνδοξης ἀρχαιότητας». Παρενθετικά ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ κατὰ περιόδους ἐμμονή στὴ νεκρή ἰδέα τῆς «ἐνδοξης ἀρχαιότητας», μόνον ἀποπροσανατολισμὸ καὶ ζημιογόνες περιπέτειες προσέφερε.

Ἡ ἀνάληψη τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν γνώριμὸ του ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ τους χρόνια Ἰουλιανὸ κάνει τὸν Γρηγόριο νά ἀγανακτεῖ μέ τὸ σκάνδαλο ἑνὸς αὐτοκράτορα πού ἀνατράφηκε χριστιανικά, ἂν καὶ περισσότερο ἀπὸ ἡμιαιρεianoύς, ἀλλὰ πολιτεύεται εἰδωλολατρικά, ὑποστηρίζοντας τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τὸν παντοειδῆ ἐξοβελισμό τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ τίς ἐξουσιαστικές καὶ μορφωτικές δομές. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀντιδρᾷ σέ πολλά, μέ ὅπλο τὴ ρητορική του δεινότητα, διαμαρτυρόμενος γιὰ τίς ἐνέργειες τοῦ αὐτοκράτορα, οἱ δύο ὁμως «Σηπλιτευτικοὶ λόγοι κατὰ Ἰουλιανὸ» δέν συντάσσονται ἐνῶ ὁ Ἰουλιανός ζεῖ, ἀλλὰ μετὰ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου, ὡς ἀντίδραση στὴν προσπάθεια τῶν ἐναπομεινάντων ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, νά τὸν θεοποιήσουν. Τότε καὶ μόνον τότε, ὁ Γρηγόριος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νά ἀποδομήσει τὸ φαινόμενο «Ἰουλιανός» καὶ νά τὸν ἀναδείξει ὡς ἀποστάτη, προασπιζόμενος τὴν ἀλήθεια καὶ θέλοντας νά ἀποφύγει τὰ χειρότερα. Ὁ ἴδιος, στὴν 101η ἐπιστολή του θά γράφει: «καὶ οὐδέ νῦν, εὖ ἴσθι, ταῦτ' ἂν ἐγγράψαμεν, εἰ μὴ τὴν ἐκκλησίαν ἐωρῶμεν διασπωμένην καὶ τεμνομένην καὶ ταῖς ἄλλαις τερατείαις καὶ τῷ νῦν συνεδρίῳ τῆς ματαιότητος». Δέν γράφει λοιπόν, ἀπὸ μῖσος ἢ ἀντιπάθεια στὸν Ἰουλιανό, ἀλλὰ ἀπὸ πνευματικὴ ἀνάγκη, ὑπηρετῶντας τὸ πρόταγμα νά ἀναδειχθεῖ ἡ ἀλήθεια.

Καὶ στὴν ἀνάγκη αὐτὴ στρατεύει ὅλα τὰ χαρίσματα πού τοῦ ἔδωσε ὁ Ἅγιος Θεός. Ὁ G. Kennedy, στὴν *Ἱστορία τῆς Κλασσικῆς Ρητορικῆς*, γράφει

γιά τόν Γρηγόριο τόν Θεολόγο ὅτι εἶναι: «(...) ἓνα ἀπό τά ἐξοχώτατα πνεύματα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου (...), λαμπρός ρήτορας, κομψός ἐπιστολογράφος καί ἐμπνευσμένος ποιητής, πού διαθέτει λόγο τεκμηριωμένο θεολογικά καί ἐνδελεχή φιλολογικά. (...) Ὁ Ναζιανζινός εἶναι ἡ πιό σημαντική φυσιογνωμία στή σύνθεση τῆς ἑλληνικῆς ρητορικῆς καί τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ μεγαλύτερος Ἑλληνας ρήτορας ἀπό τὴν ἐποχή τοῦ Δημοσθένη». Παρόμοια ὁ Brooks Otis, στό βιβλίο του *The Throne and the Mountain: An Essay on St. Gregory Nazianzus*, ἀναφερόμενος στίς ἐντάσεις τοῦ λόγου τοῦ Γρηγορίου, τίς ἐπεξηγεῖ ὡς ἀλληλεπίδραση τῶν «τριῶν μεγάλων ζητημάτων»: τό «ζήτημα τοῦ κόσμου» ἢ ἡ σύγκρουση μεταξύ τῶν χριστιανικῶν θεσμῶν καί τῆς νομοθεσίας τῆς Αὐτοκρατορίας, τό «πνευματικό-θεολογικό ζήτημα», τό ὁποῖο προκύπτει ἀπό τὴν προσπάθεια νά ἐρμηνεύσει τά Ἱερά Κείμενα μέ τή σαφῆ βοήθεια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, καί τό «ζήτημα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ», τό ὁποῖο περιελάμβανε τόσο τή χριστιανική πρόσληψη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅσο καί χριστιανική δράση σέ ἓναν ἀνίθικο καί ὑποκριτικά θρησκευόμενο κόσμο. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι οἱ Καππαδόκες Πατέρες, στό σύνολό τους, ὡς ἄριστοι νομικοί, ὑποστήριξαν τό ζήτημα τῆς «ἀνακαθάρσεως τῶν παλαιῶν νόμων» καί τῆς μετατροπῆς τῆς νομοθεσίας «ἐπὶ τό φιλάνθρωπότερον», δηλαδή ἐκχριστιανισμοῦ τῆς. Πρωτοστάτης στό σημεῖο αὐτό καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, μᾶς πού οἱ δύο στηλιτευτικοί του πού ἐξετάζουμε ἐδῶ, εἶχαν ὡς οὐσιαστικό ἀποδέκτη τόν Αὐτοκράτορα Μέγα Θεοδοσίο. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τόν Ἅγιο Κύριλλο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος γράφει τοὺς πολλοὺς Στηλιτευτικούς του ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὑπὸ τὴν πίεση μιᾶς κρυφῆς λατρείας στὴν Ἀλεξάνδρεια, προκειμένου ὁ Αὐτοκράτορας Θεοδοσίος νά παρέμβει νομοθετικῶς. Τελικά, στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ νεώτερου ἢ μικροῦ, ἔχουμε τὴν ἔκδοση τοῦ Θεοδοσιανοῦ Κώδικα, τὴν πρώτη κωδικοποίηση τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀπὸ τά χρόνια τοῦ Δωδεκάδελτου Νόμου καί οὐσιαστικό πρόδρομο τῆς Ἰουστινιάνειας Νομοθεσίας, ἡ ὁποία θὰ παγιώσει τὴν ὁργάνωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καί τῆς κοινωνίας, καθὼς καί τὴ θέση τῆς Ἐκκλησίας μέσα σέ αὐτά.

Ἐξηγώντας ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος τὸν τρόπο πού ἀναπτύσσει τὴν ἐπιχειρηματολογία του θεωρεῖ ὅτι πρέπει: «ὡς μυστικῶς τά μυστικά φθέγγεσθαι καί ἁγίως τά ἅγια»¹. Θεολογεῖ ὀρθόδοξα ἀκόμη κι ὅταν καταφεύγει στίς ἐπινοήσεις τῶν Νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, γιὰ νά προσδιορίσει σαφέστερα φράσεις τῆς

¹ Πρὸς Εὐνομιανούς 5, 19-20.

«θεωρητικῆς» θεολογίας του, ακολουθώντας ἄλλους Πατέρες, οἱ ὅποιοι στόν ἀντιαιρετικό ἀγῶνα καταπολεμοῦν ἀποτελεσματικότερα τούς πολεμίους τῆς Πίστεως μέ τά ἴδια τους τά ὅπλα: «σφόδρα δὲ καταπολεμοῦνται οἱ πολέμοι ὅταν τοῖς αὐτῶν ὅπλοις χρώμεθα κατ' αὐτῶν, (...) εὐ-γλωττίας χάριν καὶ γυμνασίας τοῦ νοῦ»². Κριτήριο καὶ στόχος ἡ ὑπεράσπιση τῆς δογματικῆς ἀλήθειας καὶ ἡ ταύτιση μέ τὴν Πίστη τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἐπιμένοντας νά ἀναλύει καὶ νά ἐφαρμόζει τὴ ρητορική του τακτική, ὡς τακτική τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ὁρθόδοξης Πίστεως, λέει ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος ἀπολογητὴς μιᾶ: «δογματικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀντιλογικῶς· ἀλιευτικῶς, ἀλλ' οὐκ Ἀριστοτελικῶς· πνευματικῶς, ἀλλ' οὐ κακοπραγμονικῶς· ἐκκλησιαστικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀγοραίως· ὠφελίμως, ἀλλ' οὐκ ἐπιδεικτικῶς»³.

Σύμφωνα μέ τόν π. Γ. Φλωρόφσκυ, «ὁ τέταρτος αἰὼνας εἶναι σημαντικός γιατί εἶναι χρόνος μεταβατικός. Ἦταν τὸ τέλος τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, ὅχι ἡ ἀρχὴ μιᾶς νέας περιόδου»⁴. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ἐπιμένει νά ἐπαναφέρει τὴν πα-γανιστικὴ λατρεία, ὡς ἀντίδραση στό τέλος ποὺ ἐπέρχεται. Ἀγωνίζεται νά ὑπονομεύσει τὴν Ἐκκλησία ὁραματιζόμενος τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, σέ μιὰ περίοδο ποὺ ἡ τελευταία εἶχε παρακμάσει, ἰδιαίτερα στό ἀνατολικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐμμονή του γιὰ τὴν εἰδωλολατρία, τὸν παγανισμό καὶ τὴ θεοσοφία δικαιολογεῖ τὸ διάταγμα τῆς 4ης Φεβρουαρίου 362, μέ τὸ ὁποῖο ἀποκαθίσταται ἐπίσημα ἡ ἐθνικὴ λατρεία, ἀνοίγουν οἱ ναοὶ καὶ οἱ θεοὶ λατρεύονται καὶ πάλι μέ τέλεση θυσιῶν στοὺς βωμοὺς, μαγικὲς τελετὲς καὶ μαντεία.

Μιὰ ἱστοριοκοδικαϊκὴ παρένθεση. Στὰ πλαίσια ἀντεκδικήσεως ἔναντι τοῦ ἀποστάτη προκατόχου του, τὰ ἀντίστοιχα διατάγματα τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ἀναρροῦν συστηματικὰ καὶ σέ βάθος χρόνου τὸ κάθε σημεῖο τοῦ ἀντιχριστιανικοῦ διατάγματος, **συνήθως ὡς κλιμάκωση μετὰ ἀπὸ στασιασμοὺς εἰδωλολατρῶν**. Στὶς 2 Μαΐου τοῦ 381 ἐκδίδεται τὸ λεγόμενο «*ἔδικο κατὰ τῶν ἀποστατῶν*», μέ τὸ ὁποῖο τιμωροῦσε μέ πλήρη στέρξηση δικαιωμάτων δικαιοπραξίας ὅλους τούς πρώην χριστιανούς, ποὺ ἐπέστρεφαν στὴν ἐθνικὴ θρησκεία ἐκουσίως. Στὶς 21 Δεκεμβρίου τοῦ 382 ἀπαγόρευσε μέ ποινὴ θανάτου καὶ δήμευση τῆς περιουσίας τῶν ἐνόχων ἐθνικῶν (ποὺ χαρακτηρίζονται «παράφρονες» καὶ «ιερόσυλοι»), κάθε μορφὴ θυσίας, μαντικῆς, ψαλμωδιῶν

² Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 3, 16.

³ «Γ' Εἰρηνικός 12», *PG* 35, 1164 CD.

⁴ π. Γ. Φλωρόφσκυ, *Οἱ Ἀνατολικοὶ Πατέρες τοῦ τε-τάρτου αἰῶνα*, σ. 19.

πρός τιμή των θεών ή τις άπλές επισκέψεις σε αρχαίους ναούς. Τό 384 διέταξε τήν κατεδάφιση ή τό σφράγισμα ειδωλολατρικών ιερών καί υπέγραψε νέα άπαγόρευση των θυσιών, ένώ στίς 24 Φεβρουαρίου του 391 ανανέωσε τήν πλήρη άπαγόρευση των θυσιών, καθώς καί των άπλών επισκέψεων σε ειδωλολατρικούς ναούς.

Επιστρέφουμε στον Ίουλιανό. Θέλοντας νά περιορίσει τόν εγκαθιδρυμένο σε μεγάλες καί κομβικές πόλεις τής αυτοκρατορίας Χριστιανισμό, κατέφυγε στή συνήθη πρακτική των διωγμών έναντίον τους. Συνάμα όμως καί γιά πρώτη φορά, Αυτοκράτορας άσχολείται μέ τή θεωρητική πολεμική έναντίον των Χριστιανών μέσω των συγγραμμάτων του. Περίφημο τό «Κατά Γαλιλαίων», καθώς καί τό «Μισοπάγων», όπου χλευάζει τή χριστιανική λατρεία καί άμφισβητεί τή Χριστιανική ήθική. Ταυτόχρονα, σαρκάζει καί ειρωνεύεται τά δόγματα τής Πίστewς, άποδεικνύοντας γιά μιά άκόμη φορά στήν ιστορία πώς ή ειρωνεία είναι τό όπλο όποιου δέν έχει επιχειρήματα. Αύτά όλα δίνουν τό δικαίωμα στον Γρηγόριο τόν Θεολόγο νά στοιχειοθετήσει τόν χαρακτηρισμό έναντίον του Ίουλιανού ως άποστάτη, στηριζόμενος κυρίως στό ότι ο αυτοκράτορας, πρώτον, προσπάθηκε νά επαναφέρει τήν αρχαία έλληνική θρησκεία εφαρμόζοντας πολιτική μίσους καί διωγμών κατά των Χριστιανών, καί, δεύτερον, στό ότι, άν καί βαπτισμένος καί κατηχημένος ζώντας σε περιβάλλον χριστιανικό, αρνείται τή Χριστιανική Πίστη μετά βδελυγμίας, χωρίς νά αναγνωρίζει τό παραμικρό καλό⁵.

Επαναλαμβάνουμε όμως καί τονίζουμε πώς ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός βάλει έναντίον του Ίουλιανού μετά τόν θάνατο του, μέ κύριο στόχο τήν προσωπικότητα του άποστάτη, ως άπειλή γιά τήν ύπαρξη καί ένότητα τής Έκκλησίας –μίν ξεχνάμε πώς ο Ίουλιανός επανέφερε άπό τήν έξορία τους Άρειανόφρονες ή Ημαιρειανόφρονες Έπισκόπους, σε μιά προσπάθεια νά διχασθεί τό ποίμνιο μέσα άπό τήν παρουσία τριών καί τεσσάρων πολλές φορές Έπισκόπων στήν ίδια Έπισκοπή– αλλά καί γιά νά αναστείλει τή λατρεία του προσώπου του στους παγανιστικούς κύκλους, μäs πού μετά τόν θάνατο του Ίουλιανού, αυτός άντιμετωπίζεται ως άντικείμενο λατρείας στους κύκλους των νεοπλατωνικών, ως προσωπικότητα υπερφυσικών διαστάσεων καί δυνατοτήτων, μέχρι σημείου ή εικόνα του (όχι ο άνδριάντας του) νά αναρτηθεί σε ναούς καί σπίτια, μεταξύ των έφεστίων θεοτήτων, καθιστώντας τον άντικείμενο θρησκοληψίας μέ όρκους καί προσευχές.

⁵ Μ. Άνάστου, «Η αντίδραση των έθνικών επί του αυτοκράτορος Ίουλιανού (361-363) καί ή πολεμική του κατά των Γαλιλαίων», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τόμ. Ζ', σσ. 340-345

Γιά νά κατανοήσουμε καλύτερα τό τί εἶχε νά ἀντιπαλαίσει ὁ Γρηγόριος, ἀλλά καί νά ἀντιληφθοῦμε γιατί ἡ θρησκοληψία ἦταν κινητήριο μοχλός στίς ἀποφάσεις καί ἐνέργειες τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἄς ρίξουμε μιὰ σύντομη ματιά στήν πνευματική του κατάρτιση. Πρῶτος του δάσκαλος ὁ ἑλληνιστής εὐνοῦχος Μαρδόνιος. Ὡς πρὸς τή χριστιανική παιδεία, πρῶτος του δάσκαλος ἦταν ὁ ἀρειανός Ἐπίσκοπος Νικομηδείας Εὐσέβιος, ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ὁποίου εἶχε τεθεῖ ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν ἑξὶ ἐτῶν, καθὼς καί ὁ ἀρειανός μοναχός Εὐτρόπιος. Τό 342, μέ αὐτοκρατορική ἐντολή ὁ Ἰουλιανός καί ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του Γάλλος, μεταφέρονται στό φρούριο Μάκελλο τῆς Καππαδοκίας καί παραδίδονται στή φροντίδα τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Καππαδοκίας Γεωργίου. Στή βιβλιοθήκη τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ὁ Ἰουλιανός ἀνακάλυψε τὰ ἔργα πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφεῖς, καθὼς καί τοὺς τελευταίους Πλατωνικούς, Πορφύριο καί Ἰάμβλιχο. Τό 348 ὁ Ἰουλιανός μεταβαίνει στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου σπουδάζει ρητορική καί φιλολογία μέ τόν ἐθνικό Νικοκλῆ καί τόν Χριστιανό Ἐκμβόλιο, μέχρι τό 351, ὁπότε μέ ἀπόφαση τοῦ Κωνσταντίου ἐπιστρέφει στή Νικομήδεια. Ἐκεῖ βρίσκει καί μελετᾷ τίς σημειώσεις τῶν διαλέξεων τοῦ ἐθνικοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Λιβανίου, ἐνῶ ἀργότερα γίνεται μαθητής του. Ὁ Λιβάνιος μύησε τόν Ἰουλιανό στὰ Ὀρφικά μυστήρια καί στή μαγεία, ἀλλά καί στὸν μυστικισμό, πείθοντάς τον ὅτι ἐκεῖ ἔγκειται ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θαυμασμός τοῦ Ἰουλιανοῦ γιὰ τόν νεοπλατωνικό φιλόσοφο Ἰάμβλιχο, συριακῆς καταγωγῆς μαθητὴ τοῦ Πλωτίνου, τόν ὁδηγεῖ στὴν Πέργαμο, ὅπου ζοῦσε ὁ τελευταῖος ἐν ζωῇ μαθητὴς του Αἰδέσιος. Συναντᾷ τοὺς δύο μαθητές του, Εὐσέβιο καί Χρυσάνθιο, μέ χαρακτηριστικές διαφορὲς μεταξύ τους, καθὼς ὁ πρῶτος εἶναι θιασώτης τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καί τῆς διαλεκτικῆς, ἐνῶ ὁ δεύτερος τῆς θεουργίας καί τῆς μαντικῆς. Ὁ Εὐσέβιος κάνει λόγο στὸν Ἰουλιανό γιὰ ἀκόμη ἓναν μαθητὴ τοῦ Αἰδεσίου, τόν Μάξιμο, ὁ ὁποῖος ἔμενε στὴν Ἐφεσο καί τελοῦσε μυσταγωγικὲς τελετές. Αὐτὰ ὁ Εὐσέβιος τὰ θεωροῦσε ὡς παράλογα, γι' αὐτὸ καί προειδοποιεῖ τόν Ἰουλιανό νά μὴν ἐπηρεαστεῖ καί νά ἐπιμείνει στὴν «διὰ τοῦ λόγου κάθαρσιν». Ὁ Ἰουλιανός, ὅμως, παραδίδεται στὸν Μάξιμο καί προσπλάνεται σὲ αὐτὸ πού ὀνομάζει «τελεστικὴν καί μυσταγωγὸν φιλοσοφίαν», μυούμενος στὰ μυστήρια τῶν Χαλδαίων, τῆς Κυβέλης καί τοῦ Μίθρα, περσικῆς καταγωγῆς. Ὁ R. Browning τονίζει ὅτι: «στὸν μεταϊαμβλίχειο νεοπλατωνισμό ὑπάρχει σύγχυση διδασκαλίας καί μύησης», γι' αὐτὸ μπορούμε μέ ἀσφάλεια νά συμφωνήσουμε μέ τὴν παρατήρηση τοῦ Λιβανίου ὅτι καί ὁ Ἰουλιανός, «ὁ ἐν τελεταῖς μυρίαις ὁμιλί-

σας δαίμοσιν» εἶναι περισσότερο μύστης παρά φιλόσοφος. Ὁ Μάξιμος μάλιστα, ὁ ὁποῖος θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ πνευματιστής μέ τή μοντέρνα ἔννοια τοῦ ὄρου, προκαλοῦσε ἐμφανίσεις «θεοτήτων» σέ σπίλαο στήν Ἐφεσο, ὅπου τό 351 ὁ Ἰουλιανός βιώνει τήν πρώτη του «ἐπαφή» μέ τό ὑπερφυσικό. Στό πρόσωπό του ἡ κλασική φιλοσοφία ἀλλοιώνεται τόσο, πού καταντᾶ μεταφυσική.

Ὁ Νεοπλατωνισμός στό πρόσωπο τοῦ Ἰουλιανοῦ θά γνωρίσει τή μετεξέλιξή του σέ μεταφυσική φορτωμένη μέ νεοπυθαγόρειες δοξασίες, μυθικές θεωρήσεις, δογματική ἀποδοχή τοῦ μυστικιστικοῦ καί τοῦ συγκεχυμένου ἀόριστου. Ἡ φιλοσοφία χάνει τόν λογικό στοχασμό καί ἐκτίθεται στήν ἐπιρροή ἀνατολίτικων στοιχείων. Αὐτό συμβαίνει γιατί αἰσθάνονται τήν πίεση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τῆς ὀλοκληρωμένης προτάσεώς του γιά σωτηρία καί λύτρωση, στό ὁποῖο δέν ἔχουν κάτι νά ἀντιτάξουν. Κατά τόν Καθηγητή Θεοδ. Πελεγρίνη, «στήν πρόμην χριστιανική περίοδο, στήν ἑλληνική φιλοσοφική δραστηριότητα συντελεῖται ἡ ὀλοκληρωτική ἀναγωγή τῆς φιλοσοφίας σέ μαγεία»⁶, δηλαδή σέ θεουργία. Ὁ Τ. Βουρνᾶς ἐπισημαίνει τήν εὐκολία μέ τήν ὁποία τόν 4ο αἰ. ὁ Ἑλληνισμός δέχεται ξένους θεούς καί λατρευτικά ἥθη τῆς Ἀνατολῆς καθορίζοντας, ἔτσι, τήν ἀρχή τῆς παρακματικῆς του πορείας⁷.

Αὐτά ὅλα πολεμᾷ μέ ἔντονη ἀγανάκτηση ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γιά νά ἀναδείξει ὅτι τόν Ἰουλιανό δέν τόν ἔνοιαζε ὁ Ἑλληνισμός, ἰδίως στήν κλασική του μορφή, ἀλλά τόν εἶχε καταλάβει ὁ μυστικισμός τῆς Ἀνατολῆς. «Ἀσία δέ ἦν αὐτῷ τὸ τῆς ἀσεβείας διδασκαλεῖον, ὅση τε περὶ ἀστρονομίαν καὶ τὰς γενέσεις καὶ φαντασίαν προγνώσεως τερατεύεται, καὶ τὴν ἐπομένην τούτοις γοητικὴν (μαγεία). (...) Βούλει, τᾶλλα παρεῖς, ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἀναδράμω τῆς σῆς ἐμπληξίας, εἴτ' οὗν θεοβλαβείας; αὐτὸ δὲ πόθεν σοι τὸ μυεῖσθαι, καὶ τὸ μυεῖν, καὶ τὸ θρησκεύειν; Οὐ παρὰ Θρακῶν, καὶ ἡ κλῆσις πειθέτω σε; Τὸ θύειν δὲ οὐ παρὰ Χαλδαίων, εἴτ' οὗν Κυπρίων; Τὸ ἀστρονομεῖν δὲ οὐ Βαβυλώνιον; Τὸ δὲ γεωμετερεῖν οὐκ Αἰγύπτιον; Τὸ δὲ μαγεύειν οὐ Περσικόν; Τὴν δὲ δι' ὄνειρων μαντικὴν τίνων ἢ Τελμησέων ἀκούεις; Τὴν οἰωνιστικὴν δὲ τίνων; οὐκ ἄλλων ἢ Φρυγῶν, τῶν πρώτων περιεργασαμένων ὀρνίθων πτησίν τε καὶ κινήματα; Καὶ, ἵνα μὴ μακρολογῶ, πόθεν σοι τὸ καθ' ἕκαστον; οὐχ ἓν ἐξ ἐκάστων; ὦν πάντων εἰς ταῦτ' συνελθόντων, ἓν δεισιδαμονίας συνέστη μυστήριον;».

⁶ Θεοδ. Πε-λεγκρίνης, *Οἱ πέντε ἐποχές τῆς φιλοσοφίας*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2009, σ. 169.

⁷ Τ. Βουρνᾶς, *Ἰουλιανὸς Ἐπιστολαί*, Ι. καὶ ΙΙ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1940, σ. 4.

Όταν τό καλοκαίρι τοῦ 355 ὁ Ἰουλιανὸς φθάνει, κατόπιν παρακλήσεως τῆς Εὐσεβίας, συζύγου τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίου, ἡ ὁποία τὸν ἐπηρέαζε ὑπὲρ τοῦ Ἰουλιανοῦ, στὴν Ἀθήνα, ἔχει ἤδη διαμορφωμένες τὶς παραπάνω ἀπόψεις του, ἂν καὶ τὶς κρύβει ἐπιμελῶς. Ἐνθουσιάζεται μὲ τὴν πόλιν, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ μείνει πολὺ. Γνωρίζει τοὺς δύο Καππαδόκες συμφοιτητὲς καὶ κατοπινούς πολεμίους του, Βασίλειο τὸν Μέγα καὶ τὸν Θεολόγο Γρηγόριο, μὲ τοὺς ὁποίους δείχνει νὰ συνδέεται. Συνδέεται ἐπίσης, μὲ τὸν ἱεροφάντη τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, Νεστόριο, ὁ ὁποῖος τὸν μύησε σέ αὐτά, καθὼς καὶ μὲ τὸν Χριστιανὸ φιλόσοφο Προαιρέσιο, τὸν ὁποῖον, ὅταν ἀργότερα ὡς αὐτοκράτορας ἀπαγόρευσε τὴ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ Χριστιανούς, τὸν ἐξαίρεσε τιμητικῶς ἐπιδεικνύοντας σεβασμὸ στὸν παλιὸ καὶ καταξιωμένο, ἂν καὶ συνειδητὸ Χριστιανό, δάσκαλό του. Ἡ σύντομη διαμονή του στὴν Ἀθήνα καὶ τὰ ἰσχυρὰ βιώματα ποὺ ἀπεκόμισε ἦταν ἡ τελευταία φάση τῆς συγκροτήσεώς του πρὶν γίνει αὐτοκράτορας καὶ ξεκινήσει τὴν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ πολεμική του, φθάνοντας στο σημεῖο νὰ τον χαρακτηρίσει μάλιστα ὡς «ἀθεότητα»!

Δὲν εἶναι ἀντικείμενο τῆς παροῦσας ἐργασίας, ἀλλὰ ἅς μᾶς ἐπιτραπεί ἀκροθιγῶς νὰ θίξουμε τὸ γεγονός ὅτι, ἂν δὲν συναπτόταν ὁ Ἑλληνισμὸς στὸν Χριστιανισμό μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν Ἁγίων καὶ Θεοφόρων Καππαδοκῶν Πατέρων καὶ τῶν μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς, τότε θὰ εἶχε εὐτελιστεῖ ὡς δεκανίκι τῶν ἀνατολικῶν θρησκευτῶν, μὲ πλήρη ἀπώλεια τῆς λογικῆς του συγκροτήσεως καὶ ὑποταγὴ του σέ θεουργικὰ συστήματα. Αὐτὸ γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ μέγεθος τῆς προσφορᾶς τῶν Ἑλλήνων Πατέρων στὴ σωτηρία τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, σέ βάσεις ὑγιεῖς καὶ μὲ πρόταγμα τὸν κριτικὸ λόγον καὶ φιλοσοφικὸ στοχασμό.

Ἄν θέλουμε νὰ δοῦμε ἀπὸ πῶς κοντὰ τοὺς δύο «Στηλιτευτικούς» τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου κατὰ Ἰουλιανὸν, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι οὐσιαστικά, ἂν καὶ δύο, ἀποτελοῦν μία ἐνότητα. Ὁ Πρόλογος βρίσκεται στὸν πρῶτο «Στηλιτευτικὸ» κι ὁ Ἐπίλογος στὸν δεύτερο. Ὁ πρῶτος ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀπαράδεκτη ἠθικὰ προσωπικότητα τοῦ Ἰουλιανοῦ, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια καὶ περιγράφοντας τὴ βαθμιαία μεταστροφή του στὴν εἰδωλολατρεία. Περιγράφει τὴ διακυβέρνησή του ὡς Καίσαρας στὴ Γαλατία, καθὼς καὶ τὴν ἀνταρσία του ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίου, ἡ ὁποία ἐνῶ ἀποτυγχάνει, τελικὰ ὁ Ἰουλιανὸς γίνεται Αὐτοκράτορας χάρις στὸν τυχαῖο θάνατο τοῦ Κωνσταντίου. Αὐτὸ τὸν διευκολύνει στὸ νὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀποστασία του ἀνοικτά. Ποιός; Ὁ χειροθετημένος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία «Ἀναγνώστης τῶν Γρα-

φών», Ἰουλιανός! Ὁ Γρηγόριος, μάλιστα, σχολιάζει πώς ἡ ἀποστασία ξεκίνησε μέ θυσία στό παλάτι, κατά τή διάρκεια τῆς ὁποίας σχηματίστηκε στά σπλάγχνα τοῦ σφαγίου ὁ Τίμιος Σταυρός, κάτι τό ὁποῖο ὅμως, δέν συνέτισε τόν Ἰουλιανό, οὔτε τόν ἀποθάρρυνε ἀπό τό σκοπούμενο ἐγχείρημά του. Στή συνέχεια, ὁ Γρηγόριος περιγράφει τίς διώξεις τῶν Χριστιανῶν καί τόν ἐξοβελισμό τους ἀπό τό παλάτι καί τόν στρατό. Ἀναφέρεται στούς μάρτυρες τῶν διωγμῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ, στίς ἀποπειραθεῖσες μεταρρυθμίσεις, ἀκόμη καί στήν ἀπόπειρα δημιουργίας παγανιστικῆς «Ἐκκλησίας». Τά ὑπόλοιπα ἀναφέρονται στόν δεύτερο «Στηλιτευτικό», ὅπου περιγράφεται ἡ δόλια ἀπόπειρα ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντα, ὡς προσπάθεια προσεταιρισμοῦ ὡς συμμάχων του τῶν Ἰουδαίων, καθὼς καί ἡ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ἀπό τήν περιγραφή τῆς ἀποτυχημένης ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Περσῶν καί μετά, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιοῖ προφανῆ εἰρωνεία γιά νά ἀπομειώσῃ τό ἐπιχείρημα τῶν ἐθνικῶν ὅτι ὁ Ἰουλιανός ὑπῆρξε σπουδαῖος στρατηγός. Ἀναφέρεται στό ζήτημα τοῦ θανάτου του καί καταλήγει ἀποδομῶντας πλήρως τήν προσωπικότητα τοῦ Ἰουλιανοῦ, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσῃ τήν ἐπιχείρησι θεοποιήσεώς του ἀπό παγανιστικούς κύκλους. Πανηγυρίζει γιά τή νίκη τῆς Ἐκκλησίας. Παρά ταῦτα, κάνει ἔκκλησι γιά μετριοπάθεια καί ἀποφυγή πράξεων ἀντεκδικήσεως, ὥστε οἱ Χριστιανοί νά μή δικαιώσουν τήν ἐναντίον τους κατηγορία ὅτι προβαίνουν σέ πράξεις ἀπαράδεκτες. Κάποιοι ἐρμηνεύουν τήν ἐπίκλησι αὐτῇ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὡς ἀπόδειξη ὅτι οἱ Χριστιανοί εἶχαν τή σχετική προδιάθεσι ἀνταποδώσεως. Δέν μποροῦμε, ὅμως, νά κατηγορήσουμε γι' αὐτό τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἄν καί ἱστορικά φαινόμενα ἀντεκδικήσεως προκαλοῦνται καί καλλιεργοῦνται ἀπό ἀρειανικούς κύκλους. Αὐτό τό τονίζουμε γιατί μετά τή σύντομη βασιλεία τοῦ ἀνεκτικοῦ Ἰοβιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἦταν Ὁρθόδοξος, ἔχουμε αὐτοκράτορα στήν Ἀνατολή τόν Οὐάλν, ὁ ὁποῖος συνεχίζοντας τή φιλοαρειανική πολιτική τοῦ Κωνσταντίου, ἀποπειρᾶται ἐπιεμβάσεις στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀντιπροτείνει ὁλοκληρωτική ἀντιπαράθεσι βασισμένη σέ ἐπιχειρήματα, μέ τόν νεοπαγανισμό τοῦ Ἰουλιανοῦ, χωρίς μέτρα κατά τῶν ὁπαδῶν του. Ἐφαρμόζει οὐσιαστικά, καί ἀναδεικνύει τήν ἀρχή πολιτικῆς θεολογίας τοῦ Ἀμβροσίου Μεδιολάνων: *imperator intra ecclesiam, non supra ecclesiam*⁸.

⁸ Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι μέσα στήν Ἐκκλησία –στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας–, ὄχι πάνω ἀπό τήν Ἐκκλησία.

Κάτι ακόμη. Αναφερθήκαμε παραπάνω στην προσπάθεια του Ίουλιανού να προσεταιριστεί ως συμμάχους τους Ιουδαίους, με την απόπειρα ανοικοδομήσεως του ναού του Σολομώντα. Η προσπάθεια αυτή είχε και ένα άλλο σκέλος. Ο Ίουλιανός, μολοντί άκρως επιρρεπής στη γνεία, τί μαγεία και τά έθνικά μυστήρια, είχε απορρίψει την άλληγορική μέθοδο έρμηνείας της Αγίας Γραφής, άμφισβητώντας την ένότητα και συνέχεια Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Αυτό θά άποτελέσει θεωρητικό έργαλειό στην προσπάθειά του να καλλιεργήσει τί σύγκρουση μεταξύ Χριστιανών και Ιουδαίων, καθώς κατηγορούσε άνοικτά τους Χριστιανούς ότι παρερμίνευαν την Παλαιά Διαθήκη, προκειμένου να βρουν έρεισμα και να μπορέσουν να καταξιώσουν την Πίστη τους ως μία από τίς παλαιές και θεσμικά άποδεκτές θρησκείες. Έτσι, δικαιολογείται ή επίθεσή του στό βιβλίο της Γενέσεως και στό πρόσωπο του Μωυσή. Θεωρούσε ότι έτσι επιτύγχανε δύο στόχους: α. Την ύπονόμευση της θεσμικής-κοινωνικής θέσεως και παρουσίας της Έκκλησίας στη νομοθεσία και την κοινωνία και β. Την άπαξίωση του Βιβλίου της Γενέσεως έναντι της έλληνικής κοσμογονίας με έπιχειρήματα των Κέλσου, Πορφυρίου και Ίαμβλίου. Η θεωρητική αυτή προσπάθεια του Ίουλιανού δικαιολογεί τόν μετ' επιτάσεως τονισμό στά έργα όχι μόνον του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, αλλά όλων των Καππαδοκών Πατέρων και του Αγίου Κυρίλλου Αρχιεπισκόπου Άλεξανδρείας, ότι κατά την εκκλησιαστική μας παράδοση, στίς χριστολογικές διατυπώσεις τονίζεται ή ένότητα του Μυστηρίου της Θείας Οικονομίας με την άποκάλυψη του Τριαδικού Θεού και την άποειδωλοποίηση της κτίσεως, όπου κυριαρχεί φωτοδοτικά και άγιαστικά ό Βασιλεύς της δόξης.

Η ύποταγή της σκέψεως του Ίουλιανού σέ σκοπιμότητες πού έξυπηρετούσαν την έμμονή του έναντίον της Έκκλησίας, άποδυνάμωσαν τί θεωρητική του ένασχόληση. Η αναζήτηση της αλήθειας, ή ανάγκη πρακτικής έφαρμογής της και συνδέσεώς της με τά ύπαρξιακά έρωτήματα και τί λύτρωση του ανθρώπου στό πλαίσιο της φιλοσοφικής, θεωρητικής ένασχολήσεως δέν μπόρεσε να συγκροτηθεί σέ ολοκληρωμένη πρόταση ζωής, την ίδια στιγμή πού ή Έκκλησία –άντίθετα– μπορούσε να προσφέρει την άμεσότητα και σύσσωμη ένότητα τόσο κατά την Θεία Εύχαριστία, όσο και κατά την καθημερινή πράξη με την ύποστασιοποίηση του κηρύγματος της φιλανθρωπίας και της έφαρμοσμένης αγάπης, τό όποίο προσπάθησε να άντιγράψει ό Ίουλιανός χωρίς έπιτυχία, άποτυγχάνοντας έτσι και ως φιλόσοφος και ως άυτοκράτορας⁹.

⁹ Γρηγορίου του Θεολόγου, «Λόγος Δ΄», ΙΙΙ, PG 35,548 C.

Στίς ίδιες αρχές, λίγα χρόνια μετά, ὁ Ἅγιος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας παίρνει τή σκυτάλη καί συνεχίζει τόν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ νεοπαγανισμοῦ στήν περιοχή του, ὑπό τή σαφῆ ἐπίδραση ὅμως τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας συγγράφει μιά πραγματεία ἀντιρρητική σε τουλάχιστον εἴκοσι βιβλία, ἀπό τά ὁποῖα ἀκέραια σώζονται τά δέκα, ἐνῶ σώζονται ἀποσπάσματα ἀπό ἄλλους ἑννέα λόγους του. Τά συγγράμματά του ἀποτελοῦν συστηματική στήλη γιά τήν ἀναίρεση τῶν θέσεων καί τῆς πρακτικῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ σέ ἐπίτεδο τόσο θεουργικῆς, ὅσο καί στοιχειακῆς ἐρμηνείας τῆς εἰδωλολατρίας. Μέ αὐτά ὁ Ἅγιος Κύριλλος ἀναιρεῖ συστηματικότερα τίς βασικές θέσεις τοῦ Ἰουλιανοῦ στό ἔργο του «*Κατά Χριστιανῶν*», τό ὁποῖο ὁ Ἰουλιανός συνέγραψε μεταξύ τῶν ἐτῶν 362-363 στήν Ἀντιόχεια. Ὁ Ἅγιος Κύριλλος ἔχει τήν τόλμη νά παραθέσει ἐκτενῆ ἀποσπάσματα, ἂν ὄχι καί τό σύνολο τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουλιανοῦ κατά παραγράφους, προκειμένου νά ἀκολουθήσει ἡ συστηματική ἐκ μέρους του παράθεση ἐπιχειρημάτων γιά τήν ἀνάδειξη τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας καί τήν κατ΄ἐκκλησίαν ἐναντί τῶν ἀντίθετων δοξασιῶν. Ὁ Ἅγιος Κύριλλος ἀνακατατάσσει τή δομή τῶν λόγων τοῦ Ἰουλιανοῦ, προκειμένου νά συστηματοποιήσει τά δικά του ἀναιρετικά ἐπιχειρήματα, ἐνῶ ἀρνεῖται νά ἀναπαράγει ἐκφράσεις λοιδορίας κατά τοῦ Χριστοῦ, μένοντας μόνο στήν παράθεση θέσεων. Βασιζόμενος στά σωζόμενα τμήματα τῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Κύριλλου, ὁ Neumann στά 1880 ἀποκατέστησε τόν ἀρχικό λόγο τοῦ Ἰουλιανοῦ. Αὐτό γιά νά κατανοήσουμε τό ὅτι ὁ Ἅγιος Κύριλλος δέν φοβᾶται τό ἔργο τοῦ ἀντιπάλου του, ἀλλά τό παραθέτει μέ χαρακτηριστική ἄνεση, γιά νά τό ἀναιρέσει. Ἄν καί πλέον ἐπιθετικός ὁ Ἅγιος Κύριλλος στόν λόγο του, παρὰ ταῦτα ἐναντι τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ δέν ξεσηκώνει τοὺς Χριστιανούς τῆς Ἀλεξανδρείας, κάτι σύνηδες σέ ὅσους προέρχονταν ἀπό ἀρειανικούς κύκλους, παρὰ ζητᾷ ἀπό τόν Αὐτοκράτορα Θεοδόσιο τόν Β΄, τήν προστασία τῶν νόμων, ὥστε νά καταπολεμηθεῖ ἡ κρυφὴ λατρεία καί ἡ κοινωνική ὑποκρισία πού ὁδηγεῖ πολλοὺς Ἀλεξανδρινούς τήν ἡμέρα νά ἐμφανίζονται στοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς καί τό βράδυ νά ξεθάβουν ἐδῶλια καί νά προβαίνουν σέ νεοπαγανιστικές τελετές.

Ἀπὸ τόν Ἅγιο Κύριλλο καί τά παρατιθέμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουλιανοῦ πληροφοροῦμαστε μέ σαφήνεια τίς βασικές θέσεις του. Ὁ Ἰουλιανός πιστεύει σέ ἕναν ὑπέρτατο θεό, δίκην αὐτοκράτορα, πού κυβερνᾷ τόν κόσμο. Κάτω ἀπὸ αὐτόν τόν ἕναν, ἄρρητο θεό βρίσκονται, κατὰ τόν Ἰουλιανό, ἀκτινωτά διατεταγμένοι οἱ «ἐθνικοὶ θεοί». Κάθε τέτοιος, ὑποκείμενος στόν ὑπέρ-

τατο θεό θεός, έχει υπό τήν προστασία του ένα καθορισμένο έθνος τῆς οἰκουμένης, τό ὁποῖο φέρει καί τά χαρακτηριστικά τοῦ ἀντίστοιχου προστάτη του. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τά κατὰ Ἰουλιανό έθνη μοιάζουν μέ τίς πλατωνικές ιδέες καί, ἀντιστοίχως, διαθέτουν ἀναλλοίωτα χαρακτηριστικά. Κατά τόν Ἰουλιανό, ὁ Θεός τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ἕνας τέτοιος, δευτερεύων Θεός, σέ καμία περίπτωση παντοδύναμος, ὁ ὁποῖος δέν θά μπορούσε νά ταυτιστεῖ μέ τόν ὑπατο δημιουργό τοῦ σύμπαντος, οὔτε εἶχε πεδίο δράσεως τήν οἰκουμένη. Κατά τόν Ἰουλιανό πάντα, ἀπό τά ἴδια τά κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποδεικνύεται ζηλόφθονος κι ἐκδικητικός κι ἐπομένως, δέν ἐναρμονίζεται μέ τίς ἀπόψεις τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι δέν μπορούσαν νά δεχθοῦν τήν ἐμφάνιση φθόνου στή θεϊκή οὐσία. Ἐπιπλέον, ὁ Ἰουλιανός δηλώνει ὅτι σέβεται τή θρησκεία τῶν Ἑβραίων καί τά θρησκευτικά τους ἥθη, ἀλλά δέν μπορεῖ νά συνδέσει τούς Χριστιανούς μαζί τους, ὡς προερχόμενους ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη γιατί δέν ἀπαντοῦν πουνθενά σέ αὐτήν. Τό κρίσιμο ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Ἰουλιανός ἀποτελεῖ πολῦτιμο σύμμαχό μας στίς νεώτερες θεωρήσεις, κυρίως προτεσταντικές, περί Ἰουδαιοχριστιανισμοῦ, καθῶς διακρίνει σαφῶς τίς δύο θρησκευτικές παραδόσεις, τίς ὁποῖες ὄχι μόνο δέν ταυτίζει, ἀλλά καί θεωρεῖ ἀντιθετικές. Καταλήγει, τελικά, στό ὅτι οἱ Χριστιανοί βρίσκονται ἐκτός θεϊκοῦ νόμου. Δέν ἀποτελοῦν ἐνιαῖο έθνος, ὥστε νά ἔχουν δικό τους κηδεμόνα θεό, δροῦν παρασιτικά ἐπεκτεινόμενοι σέ ὅλα τά έθνη, μέ ἀποτέλεσμα νά προκαλοῦν τούς προστάτες θεούς ὅλων τῶν ἐθνῶν καί, συνεπῶς, δέν ἔχουν δικαίωμα ὑπάρξεως.

Νομίζω ὅτι περιττεύει ἡ παράθεση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, καθῶς εἶναι αὐτονόητη ἡ ἀναίρεση ὅλων τῶν ἀνωτέρω. Τό μόνο πού πρέπει, ἴσως, νά τονισθεῖ εἶναι ὅτι ἐν ὅρει τῶν αὐτονομιστικῶν τάσεων πού πάντα ὑπέβροσκαν καί πολλές φορές ἐκδηλώνονταν μέ βίαιο τρόπο στήν Ἀλεξάνδρεια, οἱ θεωρήσεις τοῦ Ἰουλιανοῦ δικαιολογοῦν τήν εὐρεία διάδοσή τους στήν περιοχή, ὅπως ἐπίσης καί τό γιατί μεγάλοι ἀριθμοί κατοίκων τῆς περιοχῆς προσχώρησαν, εὐκαιρίας δοθείσης, στό Ἰσλάμ. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ ἀναίρεση τῶν θέσεων τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπό τόν Ἅγιο Κύριλλο Ἀλεξανδρείας ὑπηρετοῦσε καί τό ὄραμα ἐνότητας τῆς αὐτοκρατορίας, κατὰ τό πρότυπο τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, στή βάση τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τῆς ἴδιας Πίστεως στόν Ἐνα Θεό καί τῶν πλουσίων καί ἀνεκτῶν πολιτιστικῶν στοιχείων.